

**การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ
อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา**
ADMINISTRATION OF THE HAPPINESS CREATION PROJECT
FOR COMMUNITY NETWORK AT MUEANG NAKHON RATCHASIMA DISTRICT
OF NAKHON RATCHASIMA PROVINCE

เชมจิรา พิทักษ์ราษฎร์
KHEMJIRA PITAKRAD
วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี
Chonburi Buddhist College
E-mail: taty_kham@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. เพื่อศึกษาการร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา 2. เพื่อศึกษากิจกรรมการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา และ 3. เพื่อนำเสนอผลการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยแบบผสานวิธี โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 25 รูปหรือคน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา และการสนทนากลุ่มเฉพาะ จำนวน 15 รูปหรือคน ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1. ศึกษาการร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา มีดังนี้ วัดคลองส่งน้ำ ดำเนินการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ ร่วมจัดการวัดตามนโยบายวัดประชารัฐสร้างสุข 2. ศึกษากิจกรรมการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา คณะสงฆ์กำหนดเกณฑ์และตัวชี้วัดการประเมินโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ส่งผลให้เกิดการจัดกิจกรรมพัฒนาวัดสร้างสุขร่วมกัน พระสงฆ์ หน่วยงานรัฐ ประชาชนจิตอาสา 3. เพื่อนำเสนอผลการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา วัดคลองส่งน้ำ ผ่านการประเมินผลการดำเนินโครงการ วัดประชารัฐ สร้างสุข อันดับ 1 ของคณะสงฆ์ภาค 11

คำสำคัญ: การจัดการวัด, วัดประชารัฐ, สร้างสุข

Abstracts

This research aimed to 1. Study the joint management of Wat Pracharat Sang Suk of the Wat Khlong Song Nam Community Network, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province, 2. Study the management activities of Wat Pracharat Sang Suk of the Wat Khlong Song Nam Community Network, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province, and 3. Present the results of the management of Wat Pracharat Sang Suk of the Wat Khlong Song Nam Community Network, Mueang Nakhon Ratchasima District,

Nakhon Ratchasima Province. The research was conducted using a mixed-method research methodology, using qualitative research, document research, and in-depth interviews with 25 key informants. Data were analyzed using descriptive content analysis and focus group discussions with 15 key informants using descriptive data analysis.

The research results found that: 1. A study the joint management of the Wat Pracharat Sang Suk project of the Wat Khlong Song Nam community network, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province, as follows: Wat Khlong Song Nam has developed the temple into a community center and has received support from the Wat Khlong Song Nam community network, jointly managing the temple according to the Wat Pracharat Sang Suk policy. 2. A study the management activities of the Wat Pracharat Sang Suk project of the Wat Khlong Song Nam community network, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province. The Sangha has set the criteria and indicators for evaluating the Wat Pracharat Sang Suk project, resulting in joint activities to develop the temple to create happiness, including monks, government agencies, and volunteer citizens. 3. To present the results of the management of the Wat Pracharat Sang Suk project of the Wat Khlong Song Nam community network, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province. Wat Khlong Song Nam has passed the evaluation of the implementation of the Wat Pracharat Sang Suk project, ranked 1st among the Sangha Region 11.

Keywords: Administration, The happiness creation project, Create happiness

บทนำ

วัดในพระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในอินเดีย เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและการศึกษาค้นคว้าธรรมะปฏิบัติธรรม วัดในประเทศไทยมีบทบาทสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนมาอย่างยาวนาน เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัดก็ต้องปรับตัวตามให้ทันสมัย ทั้งในด้านการบริหารจัดการ และกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การรักษาเอกลักษณ์และคุณค่าดั้งเดิมของวัดก็ยังคงมีความสำคัญ แม้ว่าคนไทยส่วนใหญ่จะนับถือพระพุทธศาสนา แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก็ส่งผลกระทบต่อความเชื่อและการปฏิบัติธรรมของผู้คน ทำให้เกิดความท้าทายใหม่ๆ ต่อพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาจึงมีความจำเป็น เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงเป็นที่พึ่งทางใจและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตั้งมให้แก่มหาเถรสมาคมและรัฐบาลได้เห็นชอบร่วมกันในการอนุมัติแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ในการประชุมครั้งที่ 2/2560 เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2560 มีมติเห็นชอบแผนแม่บทการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา โดยมีวิสัยทัศน์ คือ “พุทธศาสน์มั่นคง ดำรงศีลธรรม นำสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน” อันเป็นการดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ชาติว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” มีโครงการเชิงยุทธศาสตร์ เช่น โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาสู่สังคมโครงการยกระดับหมู่บ้านรักษาศีล 5 โครงการวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาทุนมนุษย์ โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข โครงการสาธารณสงเคราะห์

เพื่อสังคม โครงการพัฒนาพุทธมณฑลคู่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก เป็นต้น (ฝ่ายสาธารณูปการของมหาเถรสมาคม, 2563)

การพัฒนาวัดภายใต้โครงการวัดประชารัฐสร้างสุข การพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของวัดและชุมชนให้สะอาด ร่มรื่น สวยงาม เป็นสถานที่สัปปายะ การพัฒนาพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของวัดและชุมชนด้วยวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ การพัฒนาพื้นที่จิตใจและปัญญาของวัดและชุมชนตามแนวพระพุทธศาสนา (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2563) โดยดำเนินการตามศักยภาพของวัด อาศัยความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ในวัด ขยายกิจกรรมกรรมพัฒนาวัดที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยตามหลักสัปปายะ ไม่ทำลายระบบนิเวศวัด ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่วัดสะสมไว้ แต่จัดการแบบบูรณาการให้เกิดเป็นรูปแบบพัฒนาวัด สร้างความสุขร่วมกัน

รูปแบบการพัฒนาวัดประชารัฐสร้างสุข การจัดการที่ต้องอาศัยจัดการสิ่งแวดล้อมในวัดเปลี่ยนแปลง เข้าใจอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดูแล ปกป้อง อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมิให้เกิดภัยร้ายแรงตามภายหลัง (สมจันทร์ ศรีปรัชยานนท์, 2563) และกระบวนการจัดการพื้นที่ของวัดให้มีความร่มรื่นสวยงาม เหมาะสมต่อการเรียนรู้ การทำกิจกรรมเชิงพุทธ โดยให้วัดมีการจัดการพื้นที่ให้เหมาะสมทั้งพื้นที่กลางแจ้ง พื้นที่เรียนรู้ สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิต ชุมชนและระบบนิเวศ (พระพุทธิญาณมุนี, 2563) ดังนั้น การพัฒนาวัดให้เป็นวัดสร้างสุข ความร่วมมือของผู้ร่วมพัฒนาวัด ควรนำหลักธรรม หลักการสมัยใหม่มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับการพัฒนาวัด

หลักธรรมที่ต้องส่งเสริมการพัฒนาวัดการจัดการสาธารณูปการเจ้าอาวาสต้องสร้างวัดให้เป็นศาสนสถาน เป็นปูชนียสถาน เป็นทัศนสถาน เป็นคารวสถาน เป็นอนุสรณ์สถานและให้เป็นบุญสถาน พัฒนาวัดตามหลัก 5 ส หัวใจของการพัฒนาวัด 8 ส พัฒนาวัดตามหลัก 8 ส พัฒนาวัดตามหลัก 11 ส การพัฒนาสาธารณูปการของวัดตามหลักสัปปายะ 7 และสร้างอารยสถาปัตย์เพื่อของวัดเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพุทธศาสนิกชนและประชาชนทุกหมู่เหล่า นับเป็นการดำเนินงานที่มีเป้าหมายเพื่อให้พื้นที่ของวัดได้พัฒนาสู่การเป็นรมณีสถานและเป็นสถานที่ของการพัฒนาสุขภาพองค์รวมให้แก่กับสมาชิกในสังคมไทย (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, 2565)

การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขเป็นการพัฒนาวัดสนองคณะสงฆ์ ส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยใช้ศาสนาและวัดเป็นศูนย์กลาง มุ่งเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน วัด องค์กรต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความสุขและความเข้มแข็งให้กับสังคม ลักษณะกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนร่วมมือพัฒนาวัด ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชน หน่วยงานรัฐร่วมใช้อาคารสถานที่ในวัด จัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดอบรม การสอนอาชีพ การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส การส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม ใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการสอนคุณธรรม จริยธรรม และการสร้างสำนึกในสังคม สนับสนุนกิจกรรมด้านสุขภาพ การตรวจสุขภาพ การออกกำลังกาย และการให้ความรู้ด้านสุขภาพ และสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างองค์กรท้องถิ่น หน่วยงานราชการ และภาคเอกชน เพื่อร่วมมือในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

การจัดการพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ ดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่องอาศัยเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ประชาชนจิตอาสา กรรมการวัด หน่วยงานรัฐ ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องที่และผู้นำท้องถิ่น ร่วมจัดกิจกรรมพัฒนาวัดตามหลักการ 5 ส หลักธรรมสัปปายะประยุกต์ใช้วางแผนจัดการรูปแบบการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุข วัดคลองส่งน้ำ ส่งผลให้วัดมีความพร้อมในการสร้างความสุขแก่พระสงฆ์ ประชาชน หน่วยงานรัฐและภาคเอกชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
2. เพื่อศึกษากิจกรรมการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
3. เพื่อนำเสนอผลการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุข

การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขเป็นการพัฒนาวัดให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน สามารถนำทรัพยากรวัดร่วมทั้งพระสงฆ์จัดการพัฒนาวัดตามแนวทางการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา

นโยบายคณะสงฆ์ กำหนดให้วัดดำเนินการพัฒนาวัดตามแผนงานโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข สอดคล้องกับ วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทย มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นเสาหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพทั้งด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต ปลูกฝัง คุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต วัดจึงถือเป็นสถานที่สำคัญต่อวิถีชีวิตคนไทย ต่อมาวัดกลายเป็นสถานที่ผู้คนในทุกระดับมา ใช้จนทำให้วัดกลายเป็นที่สกปรก ไม่เรียบร้อย การจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับวัด รวมทั้งการจัดการสิ่งแวดล้อมและขยะภายในวัดยังไม่เป็นระบบ จึงได้ดำเนินการพัฒนาโครงการวัดสร้างสุขและวัดบันดาลใจ เพื่อพัฒนารูปแบบและแนวคิดของ 5ส ซึ่งประกอบไปด้วย สะสาง สะดวก สะอาด สร้างมาตรฐาน และสร้างวินัย ลงสู่บริบทของวัด เพื่อส่งเสริมให้วัดเป็นพื้นที่แบบอย่าง ทั้งด้านกายภาพและด้านจิตใจ (ฝ่ายสาธารณูปการของมหาเถรสมาคมคณะกรรมการอำนวยการโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข, 2567)

การมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชมร่วมมือกันในการพัฒนาชุมชน โดยวัดจะเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วม การจัดการกับปัญหาสุขภาพต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากหลายฝ่ายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ต้องทำงานร่วมกันในรูปแบบบบเครือข่าย เป็นรูปแบบหนึ่งที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานให้มีประสิทธิภาพ โดยใช้กลไกการสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ มีการร่วมมือกันในเรื่องต่างๆ และยังทำให้มีพลังต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้ดีขึ้น จึงนับได้เป็นปัจจัยสำคัญของการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (กองสุศึกษากรมสนับสนุนบริการสุขภาพกระทรวงสาธารณสุข, 2556)

วัดคลองส่งน้ำส่งเสริมการมีส่วนร่วมพัฒนาวัด เริ่มตั้งแต่พระสงฆ์ทุกรูป คนวัด กรรมการวัด ดึงศักยภาพความรู้ ความสามารถของแต่ละบุคคลนำมาช่วยสนับสนุนการพัฒนาวัดและนำศักยภาพของแต่ละบุคคลมาสนับสนุนการจัดกิจกรรมปรับปรุงสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วัดได้อย่างเหมาะสมขยายผลสู่การสร้างการมีส่วนร่วมกับประชาชนจิตอาสาสูงใจให้หน่วยงานรัฐหน่วยงานภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนพัฒนาวัดคลองส่งน้ำทั้งกำลังคนและทรัพยากร เชื่อมต่อเป็นเครือข่ายพัฒนาวัดคลองส่งน้ำสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส

กิจกรรมวัดคลองส่งน้ำเพื่อสังคม จัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดคลองส่งน้ำจัดขึ้น มุ่งสร้างประโยชน์ต่อชุมชน เช่น การจัดอบรม, การสอนอาชีพ, และการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส เป็นต้น กิจกรรมวัดคลองส่งน้ำบางกิจกรรมมีลักษณะการดำเนินการ ตามรูปแบบของพระสงฆ์บางกิจกรรมดำเนินการบูรณาการกิจกรรมของพระสงฆ์ร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่ บางกิจกรรมเป็นกิจกรรมของหน่วยงานในพื้นที่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

ดำเนินกิจกรรมสนับสนุนวัดคลองส่งน้ำพัฒนาพื้นที่ปรับปรุงกิจกรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในภาพรวมและยังจัดกิจกรรมส่งเสริมดูแลสุขภาพของพระสงฆ์ ทั้งนี้กิจกรรมต่างๆ มีลักษณะการดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ต่อสังคมในภาพรวม

กิจกรรมเพื่อสังคมเป็นกิจกรรมของวัดและกิจกรรมร่วมกับเครือข่ายกิจกรรมมีเป้าหมายในการพัฒนาสังคมวงกว้าง ไม่ระบุชัดเจน ผลประโยชน์ที่ประชาชนในสังคมได้รับหรือช่วยเหลือชุมชนพื้นที่ใกล้วัดคลองส่งน้ำ สามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ร่วมกับการทำงานอาสาสมัครในพื้นที่ การจัดกิจกรรมการกุศล การสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ช่วยแก้ไขปัญหาสังคม เช่น การจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพพระสงฆ์และชุมชน กิจกรรมจัดการสิ่งแวดล้อมวัด กิจกรรมดูแลช่วยเหลือผู้ยากจน กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในชุมชน กิจกรรมเผาศพผู้ยากไร้ กิจกรรมเหล่านี้ มุ่งหวังสร้างผลกระทบเชิงบวก ส่งเสริมความร่วมมือในชุมชนหรือสังคมโดยรวม

การส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม การใช้วัดคลองส่งน้ำเป็นศูนย์กลางในการสอนคุณธรรม จริยธรรม และการสร้างสำนึกในสังคม การกระตุ้นและสร้างเสริมให้คนในสังคมมีความเข้าใจ ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมที่ดี เช่น ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความเมตตากรุณา และความยุติธรรม เป็นต้น การส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม เจ้าอาวาสดำเนินการหลายวิธี ได้แก่ การให้ศึกษาสอนคุณธรรมผ่านหลักสูตรในโรงเรียน ซึ่งแจ้งความต้องการมายังวัดคลองส่งน้ำ จัดพระวิทยากรดำเนินการเข้าสอนธรรมในโรงเรียน

การจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกทางสังคม วัดคลองส่งน้ำจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนหรือสังคมมีความตระหนักรู้เกี่ยวกับปัญหาสังคม ปัญหาสังคมขาดคนที่มีคุณธรรมประจำใจก่อให้เกิดการสร้างปัญหาแก่สังคม และกระตุ้นให้สมาชิกสังคมเกิดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสังคม อบรบส่งเสริมการมีคุณธรรมประจำใจของสมาชิกสังคม เพิ่มคนดีสู่สังคม กิจกรรมวัดคลองส่งน้ำมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การประชุมหรือสัมมนาพระสงฆ์ร่วมกับประชาชนในชุมชน จัดการอภิปรายหรือสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาสังคมต่าง ๆ ปัญหาสิ่งแวดล้อมวัด การจัดกิจกรรมจิตอาสาดูแลช่วยเหลือผู้ยากจนในชุมชน กิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเรียนรู้ธรรมร่วมกัน

การจัดกิจกรรมอาสาสมัครจิตอาสาวัดคลองส่งน้ำ ส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนรอบวัดคลองส่งน้ำร่วมมือกันทำกิจกรรมพัฒนาวัด พัฒนาชุมชน ดูแลสมาชิกชุมชน เช่น การทำความสะอาดวัดตามแบบการจัดการวัด 5 ส การทำความสะอาดชุมชนในโอกาสต่างๆ การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสลักษณะจัดกิจกรรมการกุศล เช่น งานเดิน-วิ่งการกุศล การระดมทุนเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรือองค์กรการกุศลต่าง ๆ จัดกิจกรรมสร้างสรรค์ การจัดงานแสดงพุทธศิลป์ส่งเสริมการเรียนรู้คุณธรรมกับการแก้ปัญหาสังคมเพื่อให้ผู้คนได้มีส่วนร่วมและสะท้อนความคิด ช่วยสร้างความตระหนักรู้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในสังคม เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงที่ดีในชุมชนและสังคมโดยรวม

การสนับสนุนด้านสุขภาพพระสงฆ์และประชาชน การดำเนินกิจกรรมหรือโครงการมุ่งหวังให้ทั้งพระสงฆ์และประชาชนมีสุขภาพที่ดี โดยจัดให้มีบริการตรวจสุขภาพ ประเมินสุขภาพโดยโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลให้บริการทางสาธารณสุขแก่พระสงฆ์และประชาชน ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับสุขภาพ การตรวจโรคเบาหวาน ความดันโลหิต หรือการให้วัคซีน การจัดอบรมและให้ความรู้การดูแลสุขภาพ การป้องกันโรค การส่งเสริมสุขภาพจิต และการสร้างนิสัยการกินอาหารที่ดี การส่งเสริมการออกกำลังกาย จัดกิจกรรมที่กระตุ้นให้ทั้งพระสงฆ์และประชาชนมีส่วนร่วมในการออกกำลังกายตามพระธรรมวินัย พัฒนาพื้นที่วัดรองรับกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ สนับสนุนด้านจิตใจ จัดให้มีการให้คำปรึกษาหรือการบำบัดจิตใจ การลดความเครียดหรือความวิตกกังวลด้วยการเจริญกัมมัฏฐาน สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งมีความสำคัญต่อสุขภาพโดยรวม

การสร้างเครือข่ายวัดคลองส่งน้ำ การดำเนินโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข วัดคลองส่งน้ำส่งเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน เพื่อให้การสนับสนุนด้านสุขภาพเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เชื่อมโยงระหว่างองค์กรท้องถิ่น หน่วยงานราชการ และภาคเอกชน เพื่อร่วมมือในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ได้แก่ การแลกเปลี่ยนข้อมูลวัด เครือข่ายสามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการวัด 5 ส การจัดการแหล่งน้ำในวัด การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวัดให้เอื้อต่อการสร้างความสุขและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างวัด หน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน ชุมชน ร่วมมือในการจัดกิจกรรมวัดคลองส่งน้ำภายใต้การดำเนินโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข การจัดกิจกรรมร่วมกัน เช่น งานประเพณีทางพระพุทธศาสนา การสอนความรู้กิจกรรมทางศาสนากับการบูรณาการ ซึ่งสามารถเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน

การสร้างจิตสำนึกชุมชนพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ การส่งเสริมให้ชุมชนมีความตระหนักรู้เกี่ยวกับความสำคัญของพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีความตระหนักรู้และมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดและชุมชนรอบข้าง เชิญชวน ปลุกศรัทธาสมาชิกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทำความสะอาดวัด การปลูกต้นไม้ร่วมจัดงานประเพณีของวัด ซึ่งช่วยสร้างความสามัคคีและความรักในวัดคลองส่งน้ำ

การให้ความรู้และอบรมเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือการจัดการทรัพยากร เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้และทักษะที่จำเป็น และพระสงฆ์ คนวัดเป็นแบบอย่างที่ดีของการร่วมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ พระสงฆ์และผู้นำชุมชนสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีในการแสดงออกถึงความรับผิดชอบและการดูแลวัด ช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้กับชุมชนสนับสนุนจัดการวัดให้เป็นวัดสัปปายะเหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การส่งเสริมเครือข่ายการมีส่วนร่วมตัดสินใจและวางแผนการพัฒนาวัด เช่น การจัดทำแผนพัฒนาวัด 5 ส การสร้างโครงการใหม่พัฒนาวัด พัฒนากิจกรรมวัดเมื่อมีสมาชิกชุมชนจำนวนมากเข้าทำกิจกรรมพร้อมกันจำนวนมากให้เกิดกิจกรรมเชื่อมโยงเศรษฐกิจชุมชน “ตลาดพุทธรัฐ” การซื้อขายสินค้าที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ หรือการระดมทุนขยายพื้นที่วัด ซื่อที่ดินปลูกป่า สร้างสวนปฏิบัติธรรม สร้างความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก การเชื่อมโยงกับองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อขอรับการสนับสนุนด้านทรัพยากรหรือความรู้ในการพัฒนาวัด สร้างจิตสำนึกชุมชนพัฒนาวัด ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและวัด ส่งผลกระทบทที่ดีต่อสังคม เกิดการดูแลและอนุรักษ์วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชีวิตชุมชนอย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่า การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุข เจ้าอาวาสดำเนินการร่วมกับเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา พัฒนาวัดคลองส่งน้ำตามการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ดำเนินการภายใต้โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข นำหลักธรรมสัปปายะและหลักการ วิธีการ 5 ส จัดกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ อาศัยการสร้างเครือข่ายวัดคลองส่งน้ำ หน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน ชุมชน ร่วมมือในการจัดกิจกรรมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ จัดกิจกรรมงานประเพณีทางพระพุทธศาสนาบูรณาการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา” ผู้วิจัยได้สร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล โดยแบบสัมภาษณ์ที่ใช้เป็นแบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ซึ่งมีสาระสำคัญ ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากร ได้แก่ พระสงฆ์ เครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ที่ร่วมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำและรับทราบกิจกรรมพัฒนาวัดตามหลักการโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข

2. กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ พระสงฆ์ เครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ไม่ทราบจำนวนที่ชัดเจน ใช้วิธีการคำนวณโดยใช้สูตร W.G. Cochran (1953) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% กลุ่มตัวอย่างและการเก็บข้อมูลครบตามวัตถุประสงค์การวิจัย จำนวน 200 รูป/คน

เครื่องมือวิจัยแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์

1. แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับความคิดเห็นต่อการร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

2. แบบสอบถามสัมภาษณ์เกี่ยวกับกิจกรรมและผลการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา

ผลการวิจัย

การจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา สรุปได้ดังนี้

1. ผลศึกษาการร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา พบว่า การร่วมจัดการพัฒนาพื้นที่วัดอย่างน้อย 9 แห่ง ภายในวัดคลองส่งน้ำ วัดคลองส่งน้ำ โดยดำเนินการพัฒนาพื้นที่ภายในวัด แบ่งพื้นที่ตามหลักพระพุทธศาสนา และนำหลักวัด ประชา รัฐ สร้างสุขให้ได้มาตรฐานในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมภายในพื้นที่วัด จัดทำป้ายชื่อวัด บริเวณหน้าวัดมีความเหมาะสม สามารถมองเห็นชื่อวัด อ่านได้อย่างชัดเจน การจัดระบบห้องคลังวัสดุสงฆ์ การควบคุมการเบิกจ่ายสิ่งของ จัดทำเอกสาร-บัญชี สำหรับใช้ยืม-คืน สิ่งของในคลังวัสดุสงฆ์ และเน้นการดูแลรักษาความสะอาดของอาคารสถานที่อย่างสม่ำเสมอ และมีระเบียบปฏิบัติสำหรับผู้ที่เข้ามาขอใช้อาคารสถานที่อย่างเหมาะสม มีอุปกรณ์ทำความสะอาด และมีการมอบหมายผู้ดูแลประจำอาคาร

2. ผลการศึกษากิจกรรมการจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา พบว่า การจัดการพัฒนาวัดและจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพพระสงฆ์ พระสงฆ์สูงอายุ ส่งเสริมการเคลื่อนไหวร่างกายตามพระธรรมวินัย ความรู้เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้กับหลัก 5 ส จัดให้พระสงฆ์ทำความสะอาดวัด ทำงานวัดให้ร่างกายเคลื่อนไหวออกกำลังกายตามพระธรรมวินัย กิจกรรมส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับสุขภาพและสิ่งแวดล้อมภายในวัด โดยนำหลักการส่งเสริมสุขภาพและการจัดการสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้กับหลัก 5 ส และหลักสัปปายะ 7 ได้แก่ ที่อยู่เหมาะสม ทำความสะอาดพื้นที่บริเวณวัด ออกกำลังกายอิริยาบถเหมาะสมกับสมณเพศด้วยการเคลื่อนไหวทำความสะอาดบริเวณวัดทุกเช้า จัดอบรมให้ความรู้พระสงฆ์ คนวัดความรู้ 5 ส จัดเตรียมตู้ยาสามัญประจำวัด เวชภัณฑ์ ภายในวัด และจัดชุดสังฆทานยา ดูแลสมาชิกชุมชน ร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลหลักร้อย จัดกิจกรรมให้ความรู้ปลูกจิตบุญ ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับสุขภาพต่าง ๆ ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ ให้วัดปลอดอบายมุข สุรา บุหรี่ เข้าร่วมการอบรมหลักสูตรพระศีลานุปฏิญาณ มีการติดป้ายประชาสัมพันธ์ส่งเสริมกิจกรรมสุขภาพ เป็นวัดปลอดอบายมุข สุรา บุหรี่อย่างเคร่งครัด ภายในบริเวณวัด

3. เพื่อนำเสนอผลการจัดการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา การดำเนินโครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข เจ้าอาวาสนำนโยบายปฏิรูปคณะสงฆ์มาเป็นฐานกิจกรรมพัฒนาวัดสร้างการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในวัดและประชาชนจิตอาสา หน่วยงานรัฐองค์กรภาคเอกชนเข้าร่วมพัฒนาวัดตามการดำเนินโครงการวัดประชารัฐสร้างสุขและผลการดำเนินการจากการตรวจประเมินของคณะสงฆ์ได้รับรางวัลอันดับ 1 ของคณะสงฆ์ภาค 11 ส่งผลให้วัดคลองส่งน้ำและเครือข่ายวัดคลองส่งน้ำรวมพลังจิตอาสาพัฒนาวัดคลองส่งน้ำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนตำบลปรุใหญ่และตำบลอื่นๆรอบวัดคลองส่งน้ำสร้างพลังร่วมในการขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนาวัดและนำกิจกรรมของวัดบูรณาการกับกิจกรรมของหน่วยงานรัฐเพื่อสร้างความสุขให้แก่ประชาชนในสังคม

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง การจัดการวัด ประชา รัฐ สร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา พบว่า วัดคลองส่งน้ำเจ้าอาวาสดำเนินการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และประชาชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชนในพื้นที่ ร่วมดำเนินโครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข ส่งผลให้กิจกรรมของวัดคลองส่งน้ำกิจกรรมของหน่วยงานภาครัฐบูรณาการร่วมกัน นำหลักธรรมสัปปายะและหลักการ 5 ส ประยุกต์ใช้กับกิจกรรมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ จัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฯ ประกาศนโยบาย อบรมให้ความรู้ สืบสวนแบ่งพื้นที่รับผิดชอบ จัดทำแผนปรับปรุงพิธีเปิดทำสะอาดครั้งใหญ่ (Big Cleaning Day) และตรวจประเมินพื้นที่ ผลการดำเนินการตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข อยู่ลำดับที่ 1 ของคณะสงฆ์ภาค 11 ส่งผลต่อการสร้างความร่วมมือขององค์กรเครือข่ายพัฒนาวัดคลองส่งน้ำเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง มุ่งพัฒนาวัดคลองส่งน้ำเป็นศูนย์กลางสร้างความสุขแก่ผู้มีส่วนได้เสียทุกกลุ่ม

2. การร่วมจัดการวัดประชารัฐสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา เครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำร่วมจัดการพัฒนาพื้นที่วัดอย่างน้อย 9 แห่ง แบ่งพื้นที่ตามหลักพระพุทธศาสนา และนำหลักวัด ประชา รัฐ สร้างสุขให้ได้มาตรฐานในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมภายในพื้นที่วัดสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสังฆรักษ์อนันต์ สุทธิมน (ปูบ่าง) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการงานสาธารณูปการตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุขของคณะสงฆ์จังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการงานสาธารณูปการตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุขของคณะสงฆ์จังหวัดปทุมธานี พบว่า โครงการนี้เป็นนโยบายสำคัญของคณะสงฆ์ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนงานสถานที่เหมาะแก่การจัดกิจกรรมของชุมชน วัดมีความสะอาด ร่มรื่น สวยงาม สงบ พระสงฆ์เป็นแกนนำในการพัฒนาจิตใจประชาชน มีการประชุมคณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อน เป็นต้น โดยรูปแบบการวางแผน การวางแผนพัฒนาสาธารณูปการของวัดตามแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการของมหาเถรสมาคมซึ่งสอดคล้องกับการดำเนินงานโครงการชุมชนคุณธรรมน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดปทุมธานีพร้อมที่จะพัฒนาคนให้เป็นคนเก่งและเป็นคนดีของประเทศในอนาคตและสอดคล้องกับพระมหาพวงศกร ฐิตญาโณ (มะลิลา) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “ประสิทธิผลการขับเคลื่อนโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ตามแนวทาง 5ส ของวัดในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการบริหารนิยธรรมและหลักการมีส่วนร่วมกับหลักทฤษฎี 5ส ในการขับเคลื่อนโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ตามแนวทาง 5ส ในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงมาก สร้างสุขตามแนวทาง 5ส ด้วยการจัดส่วนเกิน เพิ่มเติมส่วนที่ขาดเพื่อให้เพียงพอต่อการใช้งานจริงวางให้

ต่อการค้นหาและการนำไปใช้งานเพื่อความปลอดภัยต่อการปฏิบัติงาน กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่ กำหนดมาตรฐานให้เป็นลายลักษณ์อักษร มีการฝึกอบรม ติดตามประเมินผลแล้วปรับปรุงมาตรฐานให้ดียิ่งขึ้น และสร้างวินัย ด้วยการรณรงค์และประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยและการสังเคราะห์ความรู้ “การจัดการวัดพระราชวังสร้างสุขของเครือข่ายชุมชนวัดคลองส่งน้ำ อำเภอมะนังนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา” การจัดการวัด เจ้าอาวาสดำเนินการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และประชาชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชนในพื้นที่ ร่วมดำเนินโครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข ส่งผลให้กิจกรรมวัดคลองส่งน้ำกิจกรรมของหน่วยงานภาครัฐบูรณาการร่วมกัน นำหลักธรรมสัปปายะและหลักการ 5 ส ประยุกต์ใช้กับกิจกรรมพัฒนาวัดคลองส่งน้ำ ส่งผลให้เกิดการสร้างความร่วมมือพัฒนาวัดคลองส่งน้ำให้เป็นศูนย์กลางสร้างความสุขแก่คณะสงฆ์ ประชาชน หน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ร่วมจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาบูรณาการกิจกรรมหน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน ขยายผลสู่กิจกรรมสร้างสรรค์อื่นๆ เพื่อให้พระสงฆ์เผยแผ่พระพุทธศาสนา ประชาชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลาดพุทธรัฐ

เอกสารอ้างอิง

- กองสุศึกษากรมสนับสนุนบริการสุขภาพกระทรวงสาธารณสุข, (2556). **การสร้างเครือข่ายและการมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพของชุมชน**. นนทบุรี :กองสุศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ.
- ฝ่ายสาธารณสุขการของมหาเถรสมาคมคณะกรรมการอำนวยการโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข. (2567). **แผนยุทธศาสตร์และแนวปฏิบัติโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข (พ.ศ. 2566-2570)**. นนทบุรี : นิติธรรมการพิมพ์.
- ฝ่ายสาธารณสุขการของมหาเถรสมาคม. **รายละเอียดโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข**. (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <https://www.wat3579.com/blog/blog/detail/var/64p2d4> (26 ตุลาคม 2567).
- พระครูสังฆรักษ์อนันต์ สุทธิมน (บุบง). (2564). **รูปแบบการบริหารจัดการงานสาธารณสุขการตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุขของคณะสงฆ์จังหวัดปทุมธานี**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทธิญาณมุนี. (2563). **รูปแบบและกระบวนการพัฒนานิเวศน์วิद्याวัฒนธรรมของวัดในอำเภอเชียงแสนจังหวัดเชียงราย**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพวงศกร ฐิตญาโณ (มะลิลา)และคณะ. (2564). **ประสิทธิผลการขับเคลื่อนโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ตามแนวทาง 5ส ของวัดในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์**. วารสารวิจัยวิชาการ. 4(4) 1.
- สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วัด ประชา รัฐ สร้างสุข**. (ออนไลน์), แหล่งที่มา: https://bri.mcu.ac.th/?page_id=10178 (26 ตุลาคม 2567).
- สมจันทร์ ศรีปรัชยานนท์, (2563). **พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา**. ลำปาง : วิทยาลัยสงฆ์ลำปาง.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (2565). **สาธารณสุขการวิดิพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : หจก.นิติธรรมการพิมพ์.
- Cochran, W.G. (1953). **Sampling Techniques**. New York: John Wiley & Sons.